

Әл – Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультеті
Жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кафедрасының
аға оқытушысы Үсенбекова .А.Е.

Биологиялық терминдердің шығу тарихынан

Тірек сөздер: жаратылыстану, биология, медицина, терминдер, терминдердің шығу тарихы.

Түйіндеме: Жаратылыстану ғылымының негізгі саласы – биология ғылымында қазіргі таңда кең қолданысқа ие болған кейбір терминдердің шығу тарихы туралы және осы терминдердің медицина саласында қолданылуы туралы айтылады.

Зерттеу мақсаты: Еліміздің білім саласындағы өзгерістеріне сәйкес, үш тілділік, оны дамыту бойынша талаптарын басшылыққа ала отырып, оқушылар мен студенттердің назарын терминдердің шығу тарихына, мағынасына, қолдану аясына назарын аударту.

Зерттеу нысаны – шет тілдерден енген биологиялық терминдер.

Зерттеудің болжамды нәтижесі – білім алушылардың биологиялық терминдердің мағынасына түсінік бере отырып, қызығушылығын, белсенділігін арттыру.

Білім – алға жылжып, жетіліп отыратын толассыз, тоқтаусыз үрдіс. Қазақстан Республикасының Білім Беруді дамыту тұжырымдамасында: «Орта білім беру міндеттерінің бірі – азаматтыққа, адамның құқықтары мен бостандықтарына құрметпен қарауға, елжандылыққа, Отанын сүйуге тәрбиелеу» екендігі көрсетілген [1].

Білім беру саласы ұрпақ алдындағы аса жауапты іс болып табылады. Жас ұрпаққа білім беру саласының негізгісінің бірі – жаратылыстану ғылымдары бағыты. Бұл бөлімге дүние танымдық көзқарасты қалыптастыратын география, биология, химия, физика, математика қамтылады. Осы аталған ғылымдарда қолданылатын негізгі түсініктер мен ұғымдар грек, латын, ағылшын, т.б. тілдерден енген. Себебі, жаратылыстану ғылымдарының қалыптасуына ежелгі гректің ұлы ойшылдарының, орта ғасырлық ғұлама ғалымдардың, сонымен қатар, негізінен АҚШ және батыс елдері ғалымдарының қажырлы, ізденімпаз

еңбектерінің нәтижесінде қалыптасты. Биология ғылымының жүріп өткен жолында жоғарыда айтылған тарихи жолдың еңбегі ерен болған.

Ежелгі грек ақыны – Гомердің «Илиада» және «Одиссея» поэмасында дененің барлық бөлімдері мен мүшелері алғаш рет сөз болады. Олардың көпшілігі қазіргі кездегі анатомияда өзгеріссіз қолданылады: мысалы, gaster – асқазан, daktilos – саусақ, derma – тері, haima – қан, hep ar – бауыр, kardia – жүрек, neuron – жүйке, osteon – сүйек, pneimon – өкпе, т.б. көптеген атаулар. 1891 жылы неміс анатомы Х. Вальдейер жүйке жасушасына қолайлы атау іздеп, латынша nervus деп айтылатын түрі көңіліне қонбай, оның грек тіліндегі баламасы neuron – ды биология ғылымына енгізді. Осыдан келіп ғылымда жүйке жүйесі мен оның ауруларын зерттейтін медицинаның неврология саласы пайда болды. Ал, жүйке жүйесінің ауруы невроз деп аталды, осы терминдердің түбірі – neuron. Жүйке (нерв ауруы – невралгия (грек. «algos» - ауыру), одан келіп ауырсынуды басатын дәрі – анальгин термині пайда болды. Ал, ота жасайтын дәрігер хирург (грек «cheir» - қол + «ergon» - жұмыс) деп аталатыны белгілі, ал, жүйке жүйесіне ота жасаушы дәрігер нейрохирург деген атауға ие. [2]

Адамзат тарихында ғылым мен білімнің қалыптасуына, дамуына б.з.б және б.з көптеген табиғат зерттеушілер, ғалымдар, дәрігерлер, биология мен химия саласындағы ғалымдар өз зерттеулері, тұжырымдамалары нәтижесінде орасон зор үлес қосқанына тарихи деректер куә.

Ғылымда терминологияның қалыптасуына ежелгі грек пәлсапасы және ғалымы Аристотель көп үлес қосқан. Оның шығармаларынан биология мен медицинаның ғылыми тіліне мына атаулар енді және күні бүгінге дейін қолданыста, мысалы: аорта, диафрагма, тоқ ішек, ұйқы безі, трахея, фаланга, т.б.

Александриядан шыққан дәрігер Герофил да көптеген терминдердің авторы болып табылады, атап айтар болсақ – диастола, систола, мидың қыртысы, т.б. Ол тұңғыш рет аш ішектің бөлімі ретінде он екі елі ішек атауын қолданған. Медицинада оны duodenum (лат. «duodeni» - он екі) деп атайды. Ал, он екі елі ішектің қабынуы дуоденит (лат. «duodenum» + «itis» - қабыну) деп аталатын болған.

Ежелгі грек дәрігері Авл Корнелий Цельс 1443 ж шыққан «Медицина жайлы» шығармасында латын лексикасының негізін жасады, ол сөздер аз ғана өзгеріспен толығымен XIX – XX ғғ ғылыми биология мен медицинаның сөздігіне енді: мысалы, анус – ішектің аналь тесігі, медулла – мидың зат, окулюс – көз, тонзилла – бадамша без, вертебра – омыртқа, т.б. Латын тілінде vertere – айналу деген ұғым береді. Ал омыртқа жотасы оңға, солға, артқа, алға бұрылып қозғалуға мүмкіндік беретіндіктен омыртқа сүйек осы атауға ие болды. [2]

Орыс жеріне грек–латын лексикасы поляктілі арқылы XV – XVIғғ енген. Петр патша заманында да өте көп мөлшерде латынша терминдер енген - ангина, мускул, пульс, окулист, цинга, фистула, т.б. Бұл терминдер қазіргі таңда дүниежүзілік биологиялық, медициналық әдебиеттерде, ғылыми зерттеулерде кеңінен қолданылатын өлмес ғылыми тілге айналды.

1828 ж Венгрияның биохимигі Альберт Сент – Дьерди, Кебридже қызметте жүрген кезінде, апельсин жемісінен цинга ауруының алдын алатын кристалды зат бөліп алған. Ол алған затын ignoigo (лат. «ignorare» - білмеу) «мен білмеймін» - деп атап, ғылыми журналға мақала жібереді. Ал, журнал редакторы гексурон қышқылы деп атауды ұсынады, себебі зат формуласына алты атом көміртегі бар және қышқыл дәмге ие болған. Кейіннен бұл заттың С витамині екендігі белгілі болды. Бұл затқа, ақылдаса келе, аскорбин қышқылы деп атау берген, яғни (грек. «а»- қарсы+ «scorbutum» - цинга), цингаға қарсы қышқыл ұғымын береді.

Термин деген не? Оның кәдімгі сөздерден қандай айырмашылығы бар? Неліктен термин сөздер қолданылуға қолайлы? Неліктен әр ғылым саласында өз терминдік қоры қалыптасқан?

С.И.Ожеговтың орыс тілі сөздігінде термин сөзіне былай түсінік берілген: « Термин дегеніміз - ғылымның, өнердің немесе техниканың саласында белгілі бір ұғымды айқындайтын сөз немесе сөзтіркесі.» [3]

Егер шет тілдер сөздігіне жүгінсек, термин дегеніміз латынша «шек», «шекара» деген ұғымға саяды. [4] Терминдер бір сөзден тұратын жай немесе екі не одан көп сөздерден тұратын күрделі болады. Күрделі терминдер қысқартылып қолданылады, мысалы ДНҚ, АТФ, РНҚ, НАДФ, т.б.

Жай, ауыз екі сөздерден терминдердің айырмашылығы – термин сөздер белгілі бір ғылыммен тығыз байланысты болады және сол ғылым саласында қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ТЕСТNEWS kz Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал №1. Алматы, 2015ж.
2. Биология для школьников. Научно-популярный журнал. № 1 2004г
3. С.И.Ожегов. Толковый словарь русского языка. 1960г. 4-ое издание.

4.С.В.Гринев-Гриневич. Терминоведение/под.ред. А.Б.Васильева.-
Москва:изд.центр «Академия», 2008.-с.29.